

СОЦІАЛЬНИЙ ВПЛИВ ПРАВА ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВИХ ПЕРЕКОНАНЬ ОСОБИ

Природа людини обумовлює її потяг до аналізу та пізнання середовища, яке її оточує. Знання про світ, в якому вона проживає, формує індивідуальне сприйняття дійсності та визначає її переконання, характеризує оціночні уявлення про елементи дійсності, з якими людина взаємодіє. Передусім це стосується суспільства, адже безсумнівною є теза про те, що людина є біосоціальною істотою і абсолютну більшість свого життя вона проводить саме в соціумі. Суспільний вимір є головним детермінантом світосприйняття людини. І значну роль в становленні індивідуальних свідомих переконань відіграє право як домінуючий фактор регламентації суспільного буття. Як слушно зазначає Н. Осипова, право — це такий інструмент регулювання суспільних відносин, який діє через волю та свідомість людей [1, с. 35]. Саме цей зв'язок і визначає необхідність пізнання механізмів творення суб'єктивних переконань індивідів щодо правової реальності.

Дослідження впливу права на індивідуальні переконання суб'єктів є одним з основних напрямів наукового пізнання не лише юриспруденції, а й таких суміжних наук, як права психологія та соціологія права. Однак аналіз впливу права на індивідів крізь призму соціального буття набув актуальності та доктринальної розробленості лише наприкінці ХХ ст. Зокрема, означене питання цікавило низку вчених, серед яких необхідно назвати С. Алексєєва, А. Аминєва, В. Гоймана, А. Денисову, О. Джужу, В. Казимирчука, В. Касьянова, В. Кудрявцева, Д. Мешкова, В. Нерсисянца, Н. Осипову, В. Сирих, Т. Тарахонич, Ю. Тихомирова, Ю. Шемчушенка, Ф. Ямбушева та ін. Втім, на сьогодні соціальний вплив права характеризується наявністю проблемних питань, що стосуються, зокрема, явищ соціальної дійсності, які визначають характер впливу.

Метою цього дослідження є визначення та аналіз впливу права на правові переконання індивідів в контексті їх суспільного буття, а також характеристика факторів, що визначають та обумовлюють такий вплив.

Традиційно поняття «вплив» застосовується для характеристики специфічного типу взаємодії індивідів, у результаті якого відбувається визначення чи зміна внутрішніх переконань та особливостей характеру, а отже, і поведінки однієї сторони (об'єкта впливу) на підставі відповідної активності другої сторони (суб'єкта впливу). Характерним для впливу є реалізація на рівні смислових установок та сприйняття їх індивідами як інформації.

Вплив права є унікальним способом віддзеркалення правової реальності у свідомості, фактично він формує суб'єктивну реакцію на право. Якщо розглядати право як духовний феномен [2, с. 48], то вплив права є засобом реалізації його духовного потенціалу. Сприймаючи правову дійсність як інформацію, індивід творить власне бачення права, яке визначає не лише його правові переконання, а і його поведінку. У цьому дослідженні розглядається його соціальний аспект, тобто такий вплив, що обумовлює суспільне буття суб'єктів. Означена сфера впливу, втім, є досить широкою і включає в себе вплив на суб'єктивне сприйняття дійсності індивіда, що визначає його соціальну активність, адже будь-який вплив, результати якого реалізуються у суспільних відносинах, є соціальним. Такий висновок є правомірним

лише в тому випадку, якщо розглядати активність індивіда як елемент внутрішньої динаміки соціуму, який в єдності з діяльністю інших суб'єктів формує певний стан суспільного буття. Саме в значенні для суспільства і полягає соціальний вплив права.

Пізнання правових явищ крізь призму суспільного виміру, на нашу думку, потребує застосування спеціально-визначеної методики, що традиційно застосовується соціологією. Особливість методології соціології полягає в тому, що вона ґрунтується на емпіричному досвіді, відводячи теоретичним знанням другорядну роль. Осмислення явищ, що містяться у соціальній площині та входять до сфери соціологічних знань, потребує застосування відповідних методів збору, накопичення та обробки інформації, які поєднуються у понятті соціологічного дослідження. Соціологічне дослідження — це система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою — отримати достовірні дані про явище чи процес, про тенденції і протиріччя їх розвитку, щоб ці дані могли бути використані в процесі управління різними сферами суспільного життя [3, с. 246].

Для фактичного дослідження умов існування та розвитку процесу становлення правових переконань, автором у 2014 р. було проведено соціологічне дослідження серед студентів-правників старших курсів. Зокрема, однією з цілей цього дослідження визначався аналіз розуміння ознаки соціальності права. Результати опитування показали, що 47 % опитаних сприймають соціальність права як його призначення служити на благо суспільства. Відповідно, 41 % визначили соціальність як взаємну обумовленість права та суспільства, 9 % розуміють цю категорію як показник сфери буття людини, в якій діє право, і 3 % пов'язали соціальність із призначенням права як соціального регулятора.

Як зазначалося, не останнє значення для правової активності суб'єкта мають його індивідуальні правові переконання, в обсяг яких доцільно включати усі види та прояви суб'єктивного сприйняття правової дійсності, оціночні судження суб'єкта та мотиваційні установки. Правові переконання є виключно суб'єктивним явищем, адже формуються залежно від індивідуального складу факторів та умов, тобто явищ соціальної та правової дійсності, під впливом яких у суб'єкта окреслюються та закріплюються його переконання. Їх значення полягає в тому, що вся правова активність суб'єкта піддається деформації під впливом його світоглядних установок, інтелектуальних і емоційних настроїв, ціннісних уявлень і відповідних орієнтацій.

Визначення суб'єктивних правових переконань здійснюється у межах так званих напрямів впливу, під якими варто розуміти способи, через які реалізується вплив права, інформаційні канали, дія яких реалізує зв'язок між правом та свідомістю індивідів (наприклад, правова освіта). Варто зауважити, що в цьому випадку до інформації належить і емпіричний досвід та емоційна реакція на події чи явища, адже вони доповнюють та розширюють правосприйняття особи. Напрями впливу неоднорідні, мають різний склад факторів впливу та різний рівень впливу на правові переконання.

З метою встановлення дієвості окремих напрямів впливу в процесі опитування респондентам було запропоновано на вибір п'ять напрямів, через які реалізується соціальний вплив права. Опитувані мали визначити ефективність впливу кожного із напрямів через відповідний коефіцієнт від 1 до 5, де показник 1 позначав найбільший вплив, а 5 — найменший. Шляхом наступного за опитуванням визначення середнього значення коефіцієнтів по кожному напрямку було встановлено, що найбільший вплив на правові переконання опитуваних має правова освіта (підсумковий коефіцієнт 2,56). Втім, такий показник міг бути наслідком обраного кола респондентів, а саме студентів юридичного факультету. Наступними за ефективністю шляхами впливу були визначені, по-перше, реальна можливість застосування права для захисту своїх інтересів та реалізації, по-друге, правова соціалізованість індивіда, тобто рівень його включення в систему правовідносин через засвоєння та сприйняття основ право-

вої культури суспільства [4, с. 112] (обидва — коефіцієнт 2,87). Далі йдуть орієнтація на громадську думку (3,09), власний досвід (3,28), а також правове виховання (на нашу думку, цей напрям є аспектом правової соціалізації).

Характерними, на нашу думку, є майже загальна впевненість опитуваних у тому, що формування правових переконань відбувається під впливом не лише правових, а й інших соціальних факторів. Так, на питання, чи погоджуються вони з твердженням про те, що на правові вподобання суспільства впливає не лише право, а й неправові явища (науково-технічний прогрес, майновий стан населення, діяльність засобів масової інформації та ін.) позитивно відповіли 97 % респондентів. Зазначені результати свідчать про очевидний нерозривний зв'язок та взаємну обумовленість правового та соціального.

Як відомо, сфера свідомого сприйняття правової дійсності довгий час була за межами наукових інтересів юристів. Це й не дивно, адже індивідуальні переконання особи є результатом сукупного впливу значної кількості факторів та умов, що характеризують якісний аспект правового буття. Сучасність, однак, вимагає інтенсифікації пізнання передумов становлення правових вподобань, типових для окремо дослідженого соціуму, що обумовить можливість підвищення таких важливих для суспільного розвитку феноменів, як правосвідомість, правосприйняття та правова культура населення. Адже, на думку М. Орзіха, право багато в чому виконує свої завдання завдяки інформаційно-психологічному впливу на особистість [5, с. 61].

Подібно до напрямів впливу, роль окремих умов соціального впливу права на становлення правових переконань є неоднорідною та характеризується різною ефективністю. Застосовуючи метод визначення коефіцієнтів, було встановлено, що найбільше впливає на правові переконання у суспільстві діяльність правоохоронних органів та органів судової влади (коефіцієнт 3,19). Майже однакове значення мають правова культура населення (3,25) та стан правової освіти (3,28). На третьому місці за ефективністю впливу на свідомість індивідів знаходяться соціальна доцільність законодавства (3,43), його юридична якість (3,5) та стан правозастосовної практики (3,59). До менш значущих умов впливу права було віднесено правовий конформізм (3,93) та якість політичної волі.

Обов'язковим елементом суб'єктивного сприйняття дійсності є оціночні судження індивіда стосовно елементів середовища, що його оточує. Індивідуальні вподобання, інтереси та пріоритети суб'єктів обумовлюють ознаку соціальної доцільності ідеологічного змісту, яким наділяються фактори впливу: він може бути як соціально корисним, так і шкідливим. У механізмі впливу права обов'язок ідеологічного «забарвлення» впливу покладається на його умови, які, як було визначено, є якісними характеристиками факторів впливу. Тобто негативною умовою соціального впливу права є ознака фактора впливу права, що наділяє його суспільно шкідливим змістом і негативно впливає на правові переконання індивідів та низький рівень правової культури населення.

Проведене опитування показало, що, на думку респондентів, найбільш шкідливий вплив на правові переконання індивідів має розвиток у суспільстві так званої «тіньової нормотворчості» — не санкціонованих державою норм-регуляторів, що творяться суспільством чи окремими соціальними групами і замінюють собою офіційне законодавство (коефіцієнт 3,4). Не менш значущою проблемою видається неврахування законодавцем принципу соціального компромісу, тобто врахування інтересів всіх прошарків населення при прийнятті нормативно-правових актів (3,5). Серед інших кризових явищ у правовій реальності, що негативно позначаються на переконаннях індивідів, є відсутність механізмів реалізації юридичних можливостей (3,68), застарілість та неактуальність законодавства (3,84), невідповідність соціальної мети закону потребам суспільства (3,9), наявність прогалин у законодавстві (4,09), відсутність мотиваційно-стимулюючого ефекту нормативно-правових актів (4,15), низький рівень законотворчої техніки (4,31), низький рівень правосвідомості та правової культури

суспільства (4,31), порушення соціалізації особистості (4,62) та низький рівень інформаційно-правового забезпечення.

Проведене дослідження обумовлює такі висновки. Правове буття віддзеркалюється у свідомості індивідів у вигляді індивідуального сприйняття правової реальності та формуванням відповідних оціночних суджень щодо права, його справедливості, корисності та доцільності застосування. Процес творення правових переконань суб'єктів є елементом соціального впливу права і реалізується як наслідок сприйняття особою правової дійсності. Становлення правових переконань відбувається у результаті дії факторів та умов впливу: до факторів належать правові та соціальні об'єкти і явища, що здійснюють або сприяють здійсненню соціального впливу права, а умовами є якісні ознаки факторів, які характеризують те, наскільки соціально доцільними та корисними є правові переконання індивідів, що формуються під їх впливом. Умови та фактори впливу є нероздільними і лише в понятійній єдності підлягають науковому аналізу.

Список використаних джерел

1. *Соціологія права* : підручник / М. І. Панов ; за ред. Н. П. Осипової. — К. : Ін Юре, 2003. — 275 с.
2. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. — К. : Юридична думка, 2008. — 335 с.
3. *Герасимчук А. А.* Соціологія : навч. посіб. / А. А. Герасимчук, Ю. І. Палеха, О. М. Шиян. — 4-е вид., випр. і доп. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. — 246 с.
4. *Социология права* : учеб. пособ. / В. М. Сырых, В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов [и др.] ; под ред. В. М. Сырых. — М. : Юстицинформ, 2001. — 480 с.
5. *Орзих М. Ф.* Личность и право / М. Ф. Орзих. — М. : Юрид. лит., 1975. — 111 с.

Тарабукін О. Ю. Соціальний вплив права як фактор становлення правових переконань особи

Автор досліджує питання впливу права на внутрішні переконання індивідів. У статті розглядається явище соціального впливу права як фактор становлення у суб'єктів особистісних оцінок правової реальності. Розглядається характер впливу права на правові переконання індивідів у контексті їх суспільного буття, досліджуються фактори, що визначають та обумовлюють такий вплив. На підставі результатів соціологічного дослідження аналізуються явища соціальної та правової дійсності, що визначають правові переконання індивідів. Визначається специфіка окремих напрямів впливу та аналізується їх ефективність на становлення правових переконань. Робиться акцент на проблемі негативних умов соціального впливу права, які негативно впливають на правові переконання населення та обумовлюють низький рівень правової культури в суспільстві.

Ключові слова: правові переконання, соціальний вплив права, індивід, фактор впливу, правосприйняття.

Тарабукин А. Ю. Социальное воздействие права как фактор становления правовых убеждений личности

Автор исследует вопросы воздействия права на внутренние убеждения индивидов. В статье рассматривается явление социального воздействия права как фактор становления у субъектов личностных оценок правовой реальности. Рассматривается характер воздействия права на правовые убеждения индивидов в контексте их общественного бытия, исследуются факторы, которые определяют и обуславливают такое влияние. На основании результатов социологического исследования анализируются элементы социальной и правовой действительности, определяющие правовые убеждения индивидов. Определяется специфика отдельных направлений влияния и анализируется их эффективность на становление правовых убеждений. Акцент делается на проблеме негативных условий социального воздействия права, которые негативно влияют на правовые убеждения населения и обуславливают низкий уровень правовой культуры в обществе.

Ключевые слова: правовые убеждения, социальное влияние права, индивид, фактор влияния, правосприйняття.

Tarabukin O. Social impact of the law as a factor of legal convictions

The author examines the impact of law on internal beliefs of individuals. In the article considered the phenomenon of social influence law as a factor in the formation of personality assessments in business legal reality. View the impact of law on legal convictions of individuals in the context of their social life, examines

the factors that determine a cause and effect. Based on the results of the survey, analyzed the elements of social and legal reality, which are determining legal convictions of individuals. Determine by the specific individual areas of influence and analyze their effectiveness in establishing a legal opinion. Is observed on the problem of negative social impact right conditions that adversely affect the rights of public opinion and cause a low level of legal culture in society.

Key words: legal opinion, social impact of law, individual, influence.

УДК 340.1

*Тетяна Іванівна Тарахонич,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Світоглядний та методологічний плюралізм, що сформувався у юридичній літературі, виводить на новий рівень розуміння більш загальних проблем теорії права, а саме розуміння права. Незважаючи на формування нової парадигми права, в основу якої покладено ідеї свободи та рівності, право продовжує виконувати основну соціальну функцію — бути особливим регулятором суспільних відносин. Право є інституційним утворенням, за допомогою якого встановлюються моделі поведінки суб'єктів, визначаються суб'єктивні права та покладаються юридичні обов'язки, гарантовані державою, закріплюється правовий статус суб'єктів, забезпечується порядок у суспільстві, реалізується мета та встановлюються межі правового регулювання. Поряд зі спеціально юридичним впливом, право чинить загально-соціальний, інформаційно-психологічний, культурно-виховний вплив на суспільне життя та поведінку суб'єктів. Важливе місце у цьому процесі належить механізму правового впливу та його складовим, серед яких важливе місце відводиться правосвідомості.

Окремі аспекти щодо механізму правового впливу та його складових досліджувалися у радянській та пострадянській науковій літературі, про що свідчать праці С. Алексєєва, В. Бабкіна, С. Бобровник, Є. Бурлая, А. Вітченко, В. Горшенєва, С. Гусарєва, Д. Керімова, М. Козюбри, Л. Луць, М. Матузова, О. Мельник, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, Е. Пенькова, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, О. Тихомирова, Н. Тарасова, В. Сорокіна, В. Сирих, В. Селіванова, О. Ющика та ін.

Метою цієї статті є з'ясування місця та ролі правосвідомості у механізмі правового впливу.

Правосвідомості відводиться особлива роль серед психологічної, культурно-виховної та ідеологічної форм прояву правового впливу. Правова інформація, що міститься у нормі права, спрямована на невизначене коло осіб, здійснює на них певний психологічний вплив, виконує роль стимулятора правомірної поведінки, чи навпаки, обмежує їх потенційну активність. Культурно-виховний вплив права зумовлений тим, що юридичні приписи є відображенням конкретних духовних, культурних, політичних та інших цінностей, що мають місце у суспільстві в конкретний історичний період часу [1, с. 8]. У нормі права відтворюються культур-